

יהודה אריה אלטשולר

לזהותו של חוני המעגל, זמנו ומקום

פטירתו

ר' עובדיה ספורנו מסביר את הפסוק (בראשית כ"ט, לה) המתאר את לאה אמנו שילדה בן רביעי ליעקב וקוראת לו שם - "ותהר עוד ותלד בן ותאמר הפעם אודה את ה', על כן קראה שמו יהודה": "ונראה שהיו כל אלה שמות של קדמונים, כמו שמצינו קודם לזה יהודית בת בארי, וכן שמואל בן עמיהוד קודם לשמואל הנביא, והיו בוחרים מהשמות הקודמים את הנופלים על לשון המאורע". יש שמות בתנ"ך וגם בתושבע"פ שנקראו על שם בני משפחה קודמים שלהם כנהוג הרבה במאות השנים האחרונות עד ימינו, שנכד נקרא על שם סבו וכי'. ברצוני לתאר כפילת כזאת בתלמוד.

בתלמוד הבבלי, במסכת תענית דף כג, ע"א מסופר:

"ת"ר: פעם אחת יצא רוב אדר ולא ירדו גשמים. שלחו לחוני המעגל¹: התפלל וירדו גשמים! התפלל ולא ירדו גשמים. עג עוגה ועמד בתוכה, כדרך שעשה חבקוק הנביא, שנאמר (חבקוק ב', א): "על משמרתי אעמודה ואתיצבה על מצור" וגו'. אמר לפניו: רבונו של עולם! בניך שמו פניהם עלי שאני כבן בית לפניך, נשבע אני בשמך הגדול שאיני זו מכאן עד שתרחם עלי בניך! התחילו גשמים מנטפין. אמרו לו תלמידיו: רבי, ראינוך ולא נמות? כמדומין אנו שאין גשמים יורדין אלא להתיר שבועתך.

אמר: לא כך שאלתי, אלא גשמי בורות שיחין ומערות. ירדו בזעף עד שכל טיפה וטיפה כמלוא פי חבית, ושיערו חכמים שאין טיפה פחותה מלוג. אמרו לו תלמידיו: רבי, ראינוך ולא נמות? כמדומין אנו שאין גשמים יורדין אלא לאבד העולם. אמר לפניו: לא כך שאלתי, אלא גשמי רצון ברכה ונדבה. ירדו כתיקון, עד שעלו כל העם להר הבית מפני הגשמים.

1. הכינוי 'המעגל' הובן כרגיל משום שעג עיגול ועמד בתוכו (רשיי מנחות דף צד, ע"ב ד"ה 'מעגיל'). רב צמח גאון הסביר שנקרא כך ע"ש מקומו - העיר מאגלו. ויש סבורים (מובא בימלאכת שלמה לר"ש עדני) שנקרא ע"ש מקצועו - שהיה טח גנות במעגילה.
2. כו הוא גם במדרש תהלים (בובר), פרק קכ"ו [א] ד"ה 'שיר המעלות'.

אמרו לו: רבי, כשם שהתפללת שירדו, כך התפלל וילכו להם. אמר להם: כך מקובלני, שאין מתפללין על רוב הטובה. אף על פי כן, הביאו לי פר הודאה. הביאו לו פר הודאה. סמך שתי ידיו עליו, ואמר לפניו: רבונו של עולם! עמך ישראל שהוצאת ממצרים אינן יכולין [לעמוד] לא ברוב טובה ולא ברוב פורענות. כעסת עליהם - אינן יכולים לעמוד, השפעת עליהם טובה - אינן יכולין לעמוד. יהי רצון מלפניך שיפסקו הגשמים ויהא רווח בעולם. מיד נשבה הרוח ונתפזרו העבים וזרחה החמה, ויצאו העם לשדה וחביאו להם כמהין ופטריות. שלח לו שמעון בן שטח: אלמלא חוני אתה - גזורני עליך נידוי. שאילו שנים כשני אליהו שמפתחות גשמים בידו של אליהו לא נמצא שם שמים מתחלל על ידך? אבל מה אעשה לך שאתה מתחטא לפני המקום ועושה לך רצונך, כבן שמתחטא על אביו ועושה לו רצונו¹.

"אמר רבי יוחנן²: כל ימיו של אותו צדיק היה מצטער על מקרא זה (תהלים קכ"ו, א): "שיר המעלות בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים". אמר: מי איכא דניים שבעין שנין בחלמא? יומא חד הווה אזל באורחא, חזייה לההוא גברא דהוה נטע חרובא, אמר ליה: האי, עד כמה שנין טעין? - אמר ליה: עד שבעין שנין. - אמר ליה: פשיטא לך דחיית שבעין שנין? - אמר ליה: האי [גברא] עלמא בחרובא אשכחתי, כי היכי דשתלי לי אבהתי - שתלי נמי לבראי.

יתבי, קא כריך ריפתא, אתא ליה שינתא, ניס. אהדרא ליה משוניתא³, איכסי מעינא, וניס שבעין שנין. כי קם חזייה לההוא גברא דהוה קא מלקט מינייהו. אמר ליה: את הוא דשתלתי? - אמר ליה: בר בריה אנא. אמר ליה: שמע מינה דניימי שבעין שנין. חזא לחמריה דאתיילידא ליה רמכי רמכי.

אזל לביתה, אמר להו: בריה דחוני המעגל מי קיים? - אמרו ליה: בריה ליתא, בר בריה איתא. אמר להו: אנא חוני המעגל. לא הימנוהו. אזל לבית המדרש, שמעינהו לרבנן דקאמרי: נהירן שמעתתין כבשני חוני המעגל, דכי הוי עייל לבית מדרשא, כל קושיא דהוו להו לרבנן הוה מפרק להו. אמר להו: אנא ניהו. לא הימנוהו, ולא עבדי ליה יקרא כדמבעי ליה. חלש דעתיה, בעי רחמי ומית.

אמר רבא, היינו דאמרי אינשי: או חברותא או מיתותא⁴.

עד כאן דברי התלמוד הבבלי כמו שהם (להוציא קטע שהוצאנו בגלל אריכותו והיעדר רלוונטיות לדיוננו כאן).

3. חזר הסלע וכיסהו.

בספר 'קדמוניות היהודים', ספר ארבעה עשר (ב', א'),⁴ מתאר יוסף בן מתתיהו, הוא יוספוס פלוויוס⁵, את מלחמת האחים החשמונאים הורקנוס ואריסטובלוס, כשהאחרון היה במצור בירושלים עם הכהנים שבבית המקדש בעוד שאחיו וכל מסייעיו צרו מחוץ לירושלים:

"ועדיק אחד חביב אלקים, חוניו שמו, שהתפלל פעם לאלקים בשעת עצירת גשמים שיסיר את הבצורת ואלקים שמע לקולו והמטיר, התחבא בראותו שהמהומה עומדת בתוקפה. והוא הובא למחנה היהודים (הורקנוס ואנשיו), והם דרשו ממנו שכשם שהתפלל והפסיק את הבצורת כך יערוך תפילות נגד אריסטובלוס ובני סיעתו המורדים. וכשהתנגד וסירב, הכריחו ההמון לכך.

או עמד בתוכם ואמר: אלקינו מלך עולם, מאחר שאלה העומדים אתי הם עמך והנצורים כהניך, בבקשה ממך, שלא תשמע את אלו נגד אלו ולא תקיים מה שמבקשים אלו נגד אלו. וכשעמד והתפלל תפילה זו הקיפו אותו הרשעים שביהודים והרגוהו בסקילה".

כתב על כך ר' אברהם זכות⁶ ביספר היוחסין⁷ שלו:

"חוני המעגל, הידוע בתפילות בסוף תענית. ובספר יוסף בן גוריון הכהן אומר כי נהרג חוץ לירושלים כשצרו מלכי חשמונאי זה על זה הורקנוס ואריסטובלוס, שהם אחים בני אלכסנדר בנו של הורקנוס הראשון... וזה הענין שנהרג חוני המעגל לא נזכר זה בתלמוד אלא שישן עי שנה... ובחלק הגי' מימגן אבותי בגדר החלום אמר ר' דורן⁸ שאי אפשר זה כפי הטבע בלא נס שיישן אדם שבעים שנה מפני שנתקרה החום הטבעי... וזה שאמר אינו עולה על הדעת כי אם על ידי נס אם הוא כפשוטו. ומפני שלא היו נוהגין בו כבוד בזקנותו כראוי שאל חוני לעצמו המות לילך לחיי העולם הבא.

נראה אפוא שהבין כדבר פשוט שחוני המעגל שישן שבעים שנה הוא גם זה

4. תרגום אברהם שליט, הוצאת 'מוסד ביאליקי, ירושלים, תש"י, עמ' 119.
5. כך גם וביתר הרחבה ספר 'יוסיפון' ליוסף בן גוריון הכהן, הוצ' הומינר, ירושלים, תשנ"ו, עמ' קל"א-קל"ב.
6. ר' אברהם בן שמואל זכות (1452-1515), תוכן וכותב דברי הימים. היה נצר למשפחה קשטיליאנית מכובדת ומיוחסת ותלמיד ר"י אבוהב השני. לימד חכמת התכונה והאיצטגנינות באוניברסיטת סלמנקה. בגירוש ספרד גלה לפורטוגל ב-1492 ומשם נדד לתוניס והגיע לארץ ישראל. את ספר 'היוחסין' גמר לחבר בסוף ימיו מתוך כוונה לברר את תולדות התורה שבע"פ ולקבוע את שלשלת דורות חכמי ישראל מוסרי ההלכה.
7. ווארשא, תרס"ב, עמ' 17 ועמ' 58.
8. ר' שמעון בן צמח דוראן (1361-1444) בעל ספר התשב"ץ היה רב, פרשן ורופא. נולד באי מורקה ממנו ברח לאלג'יר שם שימש דיין בבית דינו של הריב"ש. ספרו 'מגן אבותי' הוא פירוש למסכת אבות.

שנהרג בסקילה כנ"ל בקדמוניות יוסף בן מתתיהו. אלא שלפי פשט לשון התלמוד: "בעי רחמי ומת" - לא מסתבר הדבר שריחמוהו מן השמים על מנת להמיתו בסקילה - מיתה החמורה מכולן!?

בתלמוד הירושלמי במסכת תענית פרק ג', ה"ט:

"מעשה שאמרו לחוני המעגל: התפלל שירדו גשמים! אמר להן: צאו והכניסו תנורי פסחים בשביל שלא ימקו, הדא אמרה ערב פסחים היה, ותני⁹ כן: בעשרין ביה¹⁰ צמון כל עמא למיטרא ונחת לון¹¹. ונתפלל ולא ירדו גשמים¹²? אמר רבי יוסי בי רבי בון שלא בא בעונה. אמר רבי יודן גיריא: הדין חונה¹³ המעגל בר בריה דחוני המעגל הוה¹⁴, סמיך לחרבן בית מוקדשא¹⁵ נפק לטורא לגבי פעלי, עד דו תמן נחת מיטרא עאל ליה למערתא מן יתיב נם ודמך ליה ועבד שקע בשינתיה שובעין שנין עד דחרב בית מוקדשא ואיתבני זמן תינינות, לסוף שובעין שנין איתער מן שינתיה.

נפק ליה מן מערתא וחמא עלמא מחלף, זווין דהוות כרמין עבידא זייתין, זווין דהוות זייתין עבידא זרעו⁶, שאל ליה למדינתא, אמר לון: מה קלא בעלמא? אמרון ליה: ולית את ידע מה קלא בעלמא? אמר לון: לא!

אמרין ליה: מאן את? חוני המעגל! אמרון ליה: שמענן דהוה עליל לעזרה והיא מנהרה¹⁷. עאל ואנהרת וקרא על גרמיה (תהלים קכו, א): "בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים".

לפי סיפורו של ר' יודן גיריא נמצא שהיו שני חוני המעגל - סב ונכדו, ואין שום בעיה או סתירה. הסב שקע בתנומה וחלם שבעים שנה - הוא מת מיתה רגילה וטבעית, שאמנם לא נתפרשה בירושלמי, ואילו נכדו מוריד הגשמים בשנות הבצורת אחר שעג עוגה וכי' - הוא הומת בסקילה אכזרית בעת מלחמת האחים החשמונאים הורקנוס ואריסטובלוס.

ועדיין טעון עניין זה בדיקה. חורבן בית המקדש הראשון ע"י צבא נבוכדנאצר היה בשנת 586 לפני הספירה, וסמוך לתאריך זה שקע חוני הראשון בתרדמה.

9. במגילת תענית פרק י"ב.

10. לחודש אדר.

11. וירד להם גשם.

12. הוא ציטוט מהמשנה (ה"ט) שבתחילה התפלל ולא ירדו גשמים.

13. כך הוא לפני בירושלמי, ונראה לי שהוא שיבוש השם חוני.

14. כן הוא גם במדרש תהלים (בובר), פרק קכ"ו [ב] ד"ה יחוני המעגל.

15. חורבן בית ראשון.

16. תבואה.

17. כשהיה עולה לעזרה (בבית המקדש הראשון) הייתה זו מאירה.

הוא ישן שבעים שנה, כלומר עד 516 לפנה"ס. בשנת 515 לפנה"ס, השנה הששית לדריוש הראשון, נסתיימה בניית בית המקדש השני. לפי המסופר לפנינו בירושלמי עוד הספיק חוני זה לעלות לעזרה וזו האירה בזכותו, וקרא על עצמו את הפסוק (תהלים קכ"ו, א): "בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים". לפי המסופר בבבלי (אם נאחד את שתי הגרסאות) הוא נפטר סמוך לאותה עת בגלל העדר חברותא.

לפי יוסף בן מתתיהו, חוני המעגל השני מוריד הגשמים נסקל למוות בערך בשנת 66 לפנה"ס, בעת המצור שצרו הורקנוס ועוזריו על אריסטובלוס שהסתגר בהר הבית שבירושלים. נמצא ביניהם הפרש של כארבע מאות וחמישים שנה. אפילו אם נאמר שחוני הראשון הוליד את בנו, אבי חוני השני, אחרי שהתעורר משנתו והיה בן כמאה שנים - ההפרש גדול מדי.

נראה לעניות דעתי, שכדי לתרץ ולהבהיר את פער השנים, הגדול, מוכרחים אנו בעל כרחנו להסביר שדברי רבי יודן גיריא בירושלמי אודות חוני המעגל השני: 'בר בריה דחוני המעגל (הראשון) הוה' - אין כוונתם להשמיע שהיה ממש נכדו בן בנו אלא שהיה מצאצאיו, ואולי עברו אף חמישה או ששה דורות ביניהם!

גם נכדי חוני המעגל (השני): אבא חלקיה (בן בנו) וחנן הנחבא (בן בתו), נחשבו חסידים מורידי גשמים¹⁸, וחכמים שיגרו אליהם שליחים לבקש מהם שיתפללו עבור גשמים בעת הצורך. אלא שלא ידוע על בני משפחה נוספים שנשאו את השם חוני.

ועדיין עשוי שואל שמצפוננו חרד לנושא 'שכר ועונש' להקשות: וכי מיתה חמורה זו בסקילה היא 'שכר הראוי' למי שהפגיע וביקש צרכי עם ישראל והתפלל בעדם שירדו להם גשמים, ואף זכה להראות קבל עם ועדה שהקב"ה מרעיף גשמי ברכה בעבורם??

אנסה לענות על קושיה זו ותחילה אביא כמה ראיות מסייעות.

1. בסוף המשנה (תענית פ"ג, מ"ח):

"שלח לו שמעון בן שטח: אלמלא חוני אתה גזורני עליך נידויו אבל" וכו'.

2. בגירסת המשנה בירושלמי (שם הל' י"י)¹⁹, שהיא יותר פסקנית:

"שלח לו שמעון בן שטח ואמר לו: צריך אתה לנידויו אבל" וכו'.

חוני המעגל העיז פנים כלפי מעלה בדרישתו התקיפה עד שעל פי דין היה צורך לנדונו.

3. בהמשך דברי הגמרא בבבלי מועלה גם טיעון של חשש סביר לחילול ה':

18. ע"ע תענית דף כג, ע"א וע"ב.

19. וכן הוא בבבלי ברכות דף יט, ע"א לפי שהגיס דעתו כלפי מעלה.

"שאלו שנים כשני אליהו, שמפתחות גשמים בידו של אליהו, לא נמצא שם שמים מתחלל על ידך"!
 כלומר, אם הייתה באותו זמן גזירה מוחלטת שלא ירדו גשמים כאותה שהייתה בימי אליהו הנביא וחוני המעגל לא היה נענה, האם לא היה (חיו) שם שמים מתחלל?

4. נוספים על כל אלה דברי רבי יוסי בי רבי בון שבירושלמי: "שלא בא בענוה" ²⁰!

אולי, בגלל כל אלה ²¹ נענש חוני המעגל השני ודקדקו עמו כחוט השערה ²² עד שהומת בסקילה אכזרית, ובוודאי הייתה מיתתו כפרה לו:

בעייה נוספת מעורר המקום המקובל כמקום קבורת חוני המעגל (השני לפי הירושלמי). כתב זאב וילנאי בספרו "מצבות קודש בארץ ישראל" (עמ' רצ"ח-רצ"ט):

"בקרב ראש פינה ²³ מראה המסורת את קברו הקדוש של חוני המעגל, וקברי נכדיו אבא חלקיה וחנן הנחבא".

עולי רגל יהודים בימי הביניים הכירו את קברות חוני המעגל, אשתו ושני נכדיהם ליד הכפר הערבי פירעם שבגליל העליון. ר' שמואל בן שמשון שביקר בארץ ב-1210 מספר שהלך מצפת לכפר פירעם ושם מצא את קברות חוני ובני משפחתו. כך גם תלמיד רמב"ן שביקר בארץ במאה הי"ד, ר' משה באסולה שתר את הארץ ב-1522 והמקובל הצפתי ר' משה קורדובירו שעלה להשתטח על הקבר ב-1550.

הרב יו"ט צהלון (מהריט"ץ) מצפת במאה ה-י"ז קבר את בנו הקטן ליד קבר חוני המעגל, ושלושה רבנים אשכנזים: ר' מנחם מענדיל, ר' ישראל בעל ספר "תקלין חדתי" ²⁴ והרב חיים מפינסק הלכו לקברות חוני המעגל ובני משפחתו כדי להתפלל על הגשמים בכ"ה כסלו תקצ"ה (1835): ובחזירתם ירדו הרבה גשמים ונתמלאו כל הבארות מים.

ועדיין אין עניין זה ברור: מה טעם יוליכו לקבורה אדם שנהרג ליד חומת ירושלים, כמסופר בקדמוניות יוסף בן מתתיהו, לפאת ירכתי צפון שבגליל העליון על מנת לקברו שם?

20. ר' מנחם המאירי בפירושו למסכת תענית כתב שאין ראוי לצדיק להתפלל 'דרך גזירות'.

21. מלבד כמובן מה שאמור בדברים כ"ח, כט: "הנסתרות לה' אלקינני".

22. בדומה לטעם תנא דבי רבי ישמעאל (סוטה דף יג, ע"ב) לאי מתן רשות כניסה לא"י למשה רבינו: "לפום גמלא שיחנאי, ופי' רשיי: "לפי כח הגמול מרבין משאו. אף כאן - לפי צדקתו מדקדק אחריו!" במסכת בבא קמא נ, ע"א למדו זאת מהפסוק: "וסביבו נשערה מאד" (תהלים נ, ג) עיין שם.

23. היום מוזהה המקום בירכתי העיירה חצור הגלילית על צד הדרך המוליכה מערבה לעמוקה.

24. "שקלים חדשים" - פירוש למסכת שקלים שבהלמוד הירושלמי.